

неаднародныя, і таму для іх аналізу і ацэнкі патрабуюцца не толькі моўнае чуццё і густ, але і мовазнаўчая падрыхтаванасць і дасведчанасць.

Праф. Міхневіч сцвярджае, што “арталагічны даведнік далёкі ад пажаданай паўнаты. Падобная праца будзе працягвацца датуль, пакуль людзі слухаюць і чытаюць. Мова багацейшая за маўленне, а быццё чалавека багацейшае за мову. У гэтым – крыніца маўленчых памылак, але – перш за ўсё – крыніца надзеі, што моўца ніколі не страціць цікавасці да мовы і маўлення, без якіх няма зносін – падмурку чалавечага жыцця” [6, с. 5]. Вельмі спадзяюся, што арталагічная праца Арнольда Яфімавіча будзе працягнута. Перш за ўсё яго сааўтарамі. Заклікаю студэнтаў далучыцца да гэтай справы – і на падставе “Слоўка” пачаць ствараць пэўны электронны рэсурс ў Сеціве (= у якіх-небудзь сацыяльных сетках).

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Міхневіч А.* Выбраныя працы / рэд. С.А. Важнік. Мінск : Права і эканоміка, 2006. 230 с.
2. *Кривицкий А.А.* Белорусский язык для небелорусов / А. А. Кривицкий, А. Е. Михневич, А. И. Подлужный. Минск : Вышэйш. школа, 1973 (1978). 272 с.
3. *Кривицкий А.А.* Белорусский язык для говорящих по-русски / А. А. Кривицкий, А. Е. Михневич, А. И. Подлужный / 3-е изд., перераб. Минск : Вышэйш. шк., 1990. 367 с.
4. *Міхневіч А.Я.* Праблемы семантыка-сінтаксічнага даследавання беларускай мовы / рэд. В.У. Мартынаў. Мінск : Навука і тэхніка, 1976. 263 с.
5. *Міхневіч А.Е.* Русско-белорусский разговорник. Минск : Вышэйш. школа, 1991. 334 с.
6. Слоўка за слоўкам: алфавітны даведнік па культуры беларускай мовы для ўсіх / А.Я. Міхневіч, Л.П. Кунцэвіч, Ю.В. Назаранка. Мінск : БДУ, 2006. 165 с.

ДА ІНВЕНТАРЫЗАЦЫІ ЗЛУЧНІКАЎ І ІНШЫХ СРОДКАЎ СУВЯЗІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

М. І. Канюшкевіч

*Незалежны даследчык, Гродна, Рэспубліка Беларусь,
marikon9@mail.ru*

Паказваецца аўтарскі вопыт інвентарызацыі злучнікаў і іх аналагаў, якія у той ці іншай ступені выконваюць у беларускай мове злучальныя і канструктыўныя функцыі злучніка. Разглядаюцца метады тэарэтычнага мадэлявання для мэтанакіраванага атрымання названых рэліяцыйных адзінак: а) трансфармацыя іменнай сінтаксемы ў прэдыкатыўную і, адпаведна, утварэнне злучніка ад прыназоўніка, б) камбінаванне граматычных канструкцый “прыназоўнік + суадносны займеннік + злучнік / злучальнае слова”, якія могуць выконваць функцыю цэласнага злучальнага сродка.

Ключавыя словы: злучнік; прыназоўнік; іменная сінтаксема; прэдыкатыўная сінтаксема; метады мадэлявання.

Отдельное лексическое значение не имеет “прямого доступа” в грамматику, но может получить грамматический статус, войдя в лексический класс изофункциональных слов, имеющий формально-структурный показатель (А. Е. Михневич).

Включение лексического значения в число средств, формирующих синтаксическую структуру, переводит его из плана лексической абстракции в план грамматической и, хотя не прекращает существование слов как лексических единиц, снимает их номинативную значимость, заменяя ее значимостью коммуникативной (А. Е. Михневич).

Перадумовы даследавання. Рэгламентаваны аб’ём артыкула вымагае нас падаць некаторыя палажэнні ў выглядзе пастулатаў.

1. Мы гаворым тэкстамі. І толькі ў тэксце, ў камунікацыі моўная адзінка прадстае перад даследчыкам як рэальны аб’ект. Асабліва гэта датычыць злучнікаў і тых сінтаксічных сродкаў, якія могуць сумяшчаць у тэксце функцыю злучніка з іншымі функцыямі.

2. Граматычны статус злучніка дваісты. Па традыцыі яго адносяць да марфалогіі, хоць катэгарыяльны крытэрыі яго атрыбуцыі ляжыць у сінтаксісе: злучнік, звязваючы адзінкі будовы (словы ці сказы) аднаго узроўню, утварае адзінку пабудовы больш высокага ўзроўню. Дакладней кажучы, злучнік – адзінка морфасінтаксісу.

3. Мадэль складанага сказа ці нават тэксту не абмяжоўваецца толькі спецыялізаванымі паказчыкамі сувязі, “у ёй могуць, а парой і павінны адлюстроўвацца **пазіцыі знамянальных кампанентаў**, паміж якімі ўстанаўліваецца гэтая сувязь” [Черемисина, Колосова 1987, с. 78]; (выдзяленне наша – М. К.).

4. Колькасць сінтаксічных сродкаў са злучальнай функцыяй ў беларускай і рускай (магчыма, і ў іншых славянскіх) мовах шмат большая, чым гэта зафіксавана ў існуючых лексікаграфічных і граматычных крыніцах. Самую вялікую колькасць злучнікаў і іх аналагаў дае “Руская граматыка” (1980): па нашых падліках, 609 адзінак [Русская грамматика 1980, т. 2, с. 682–684]. Сярод іх такія незвычайныя для службовых адзінак фразеасхемы, як *нельзя сказать... чтобы; чтобы не сказать; скорее наоборот; слишком... чтобы* і інш. Лінгвісты адзначаюць, што “публікацыя гэтага спіса – важны крок уперад у вывучэнні праблемы скрэп” [Черемисина, Колосова 1987, с. 124].

6. У акадэмічных апісаннях беларускага сінтаксісу такіх прадметных паказальнікаў няма, але раздзел “Злучнік” у першым томе “Граматыкі беларускай мовы” (аўтар раздзела П. М. Гапановіч) налічвае 114 злучнікаў і 13 спалучэнняў у ролі далучальных злучнікаў [Граматыка... 1962, с. 471–506]. Падлікі дакладныя, паколькі пералік амаль кожнага разраду злучнікаў закрываўся завяршальным злучнікам і перад апошнім словам спісу.

У другім томе “Граматыкі беларускай мовы” у раздзеле “Складаны сказ” з падраздзелаў, прысвечанымі складаназлучаным (аўтар раздзела Л. І. Бурак) і складаназалежным (аўтар П. П. Шуба) сказам, дакладна падлічыць злучальныя сродкі немагчыма, бо пры характарыстыцы адносін у складаных сказах шмат якія пералічэнні мелі фіналь “і г. д.”, асабліва калі размова ішла аб спалучэнні класічных злучнікаў з часціцамі ці са знамянальнымі словамі. Можна толькі канстатаваць, што сінтаксічнае поле сістэмы беларускіх злучнікаў у другім томе нашмат больш пашыранае, чым марфалагічнае [Граматыка..., с. 486–677].

Аналагічныя раздзелы сінтаксіса складаназлучаных (аўтар А. Я. Міхневіч) і складаназалежных (аўтар К. У. Скурат) сказаў “Беларускай граматыкі” не павялічылі спісу злучальных сродкаў, хоць і адрозніваюцца ўвагай да іх ўнутранай катэгарызацыі [Беларуская граматыка 1986, с. 272–304].

7. Назіранні М. В. Ляпон над функцыянаваннем у тэксце рэлятываў прывялі яе да наступных высноў: неабходны “перагляд пытання аб змесце катэгорыі «злучнік», г. зн. **прынцыповы выхад** (не толькі ў даследаваннях па тэксце, але і ў нарматыўна-апісальных граматыках) **за межы «чыстага злучніка»** – за межы злучальнікаў, прынятых граматыстамі ў клас злучнікаў у якасці ідэальных прадстаўнікоў гэтага класа; пытанне аб рэальным фондзе злучальнікаў, які павінен фіксаваць слоўнік і граматыка, можа быць вырашана **сілай аўтарытэта самой прыроднай мовы**” [Ляпон 1986, с. 195–196] (выдзяленне ва ўсіх трох месцах наша. – М. К.).

Пастаноўка праблемы. Са сказанага вынікае, што наспела неабходнасць інвентарызацыі ўсіх злучальнікаў – не толькі злучнікаў і іх аналагаў, але і іншых, у тым ліку і знамянальных, слоў, якія у той ці іншай ступені выконваюць у беларускай мове злучальныя і канструктыўныя функцыі злучніка.

Мы ставім перад сабой мэту інвентарызацыі беларускіх злучальных сродкаў без вызначэння іх дакладнага лінгвістычнага статусу. Для нас больш важнай задачай з’яўляецца фіксацыя гэтых сродкаў у беларускай мове як яе рэлятыўнага патэнцыялу, асабліва ў іх аб’ектыўным рэальным ужыванні – як нацыянальнай стыхіі маўлення ў розных крыніцах, у розных сацыяльных і прафесійных колах, на розных каналах перадачы інфармацыі.

Метадалогія і методыка даследавання. Шляхоў інвентарызацыі злучальных сродкаў некалькі. Адзін з іх эмпірычны – пошук кантэкстаў і аналіз і сістэматызацыя знойдзеных у іх адзінак. Карпусы тэкстаў значна паскорылі працу даследчыкаў, але самога шляху не змянілі.

Другі шлях тэарэтычны, які прадугледжвае атрыманне злучальнага сродка метадам мэтанакіраванага мадэлявання і наступнай верыфікацыі ўжывання атрыманай адзінкі ў маўленчай практыцы. Стварэнне мадэляў можна ажыццявіць двума спосабамі. Першы спосаб – трансфармацыя іменнай сінтаксемы ў прэдыкатыўную і, адпаведна, утварэнне злучніка ад

прыназоўніка. Напрыклад: *вырашаць пытанне ў святле апошніх падзей; вырашаць пытанне ў святле таго, як дыктуюць апошнія падзеі*. Рэпертуар прыназоўнікава-іменных сінтаксем [Канюшкевіч 2008–2010] дазволіў атрымаць значна большую колькасць злучальных сродкаў, чым тое поле, якое займае класічны злучнік у апісальных граматыках. Зафіксаваны, напрыклад, злучнік *нягледзячы на тое, што*, але ў гэтай жа функцыі ў граматыках адсутнічаюць прыназоўнікава-злучальныя спалучэнні з *анорай на тое, што; нароўні з тым, што; з разліку на тое, што; з тым разлікам, што; за кошт таго, што; на прадмет таго, што* і шмат іншых. Аналагічнае дачыненне да ўтварэння такіх аналітычных злучальных сродкаў маюць і злучальныя словы: параўн.: *нароўні з тым, што* (дзе *што* – злучнік) і *нароўні з тым, што* (дзе *то* – адносны займеннік).

Другі спосаб мадэлявання – камбінаванне спалучэнняў “прыназоўнік + суадносны займеннік + злучнік / злучальнае слова”, якія могуць выконваць функцыю асобнага злучальнага сродка.

Аналіз мадэлявання. Колькі асобных моўных адзінак уяўляе сабой фіналь *-а ў сказе Паўлінка моцна кахала Максіма*? Напрошваецца па меншай меры чатыры варыянты адказу.

1) Дзве адзінкі: а) канчатак *-а ў* назоўніках і б) суфікс *-а ў* прыслоўі (паводле ролі дадзеных марфем у слове). Далей адказы тычацца толькі флексій.

2) Дзве адзінкі: а) канчатак *-а* з граматычным значэннем жаночага роду (*Паўлінка, кахала*), б) канчатак *-а* з граматычным значэннем мужчынскага роду (*Максіма*) (паводле катэгорыі роду).

3) Тры адзінкі: а) канчатак *-а* з граматычным значэннем назоўніка жаночага роду ў форме назоўнага склону адзіночнага ліку (*Паўлінка*); б) канчатак *-а* з граматычным значэннем жаночага роду дзеяслова прошлага часу адзіночнага ліку (*кахала*); в) канчатак *-а* назоўніка мужчынскага роду ў форме роднага склону адзіночнага ліку (*Максіма*) – з улікам катэгарыяльнага значэння часціны мовы, катэгорый роду, склону і ліку.

4) Дзесяць адзінак (калі раскладаць кожнае граматычнае значэнне гэтых флексій паасобку). Мяркуем, што, апошні варыянт самы дакладны, паколькі ўсе нашы *-а* – аманімічныя граемы, а значыць розныя моўныя адзінкі.

Тое ж можам сказаць і аб склонава-лікавай парадыгме назоўніка: усе яго 12 флексій – розныя граемы, хоць некаторыя з іх могуць супадаць па форме. Казаць тут аб полісеміі няма падстаў, паколькі на вызначэнне склонавай семантыкі назоўніка ўплываюць, акрамя формаў слова, яшчэ тры фактары – лексічнае значэнне самога слова, кіруючае склонам слова (звычайна дзеяслова ці яго дэрывата) і прыназоўнік. І гэтыя фактары спрацоўваюць галоўным чынам ўжо ў сінтагме – ў словазлучэнні ці ў сказе, дзе словаформа пераўтвараецца ў сінтаксему – мінімальную сінтаксічную

адзінку, характар якой абумоўліваецца і крысталізуецца толькі ў выказванні.

Сінтаксема, як вядома, мае двухкампанентную структуру: яна складаецца з фарманта і намінатыўнага (або лексічнага) кампанента. Фармантам іменнай сінтаксемы можа выступаць толькі флексія (*Паўлінк-а*) ці прыназоўнік + флексія (*з Паўлінк-ай*).

Так, у сказах *Паўлінка выйшла замуж за Максіма* і *Паўлінка ўзяла шлюб з Максімам* выдзеленыя сінтаксемы маюць аднолькавыя намінатыўныя кампаненты, але розныя фарманты: а) *за + -а*; б) *з + -ам*. Такія фарманты сінтаксем вельмі падобныя на “конфіксы” ў вытворным слове (гэта заўважылі раней Е. Курыловіч, а потым удакладніла М. У. Усеваладава [Усеволодова 2014]). Такія “конфіксы” яшчэ не атрымалі сваёй інвентарызацыі ні ў рускай, ні ў беларускай мовах. А гэта таксама службовыя адзінкі мовы на прамежкавым ўзроўні паміж марфалогіяй і сінтаксісам. І такіх адзінак шмат, бо ёсць яшчэ сінтаксемы і *без Максіма, да Максіма, перад Максімам, апрача Максіма, нароўні з Максімам, паралельна з Максімам, са згоды Максіма...*

Намінатыўны кампанент сінтаксемы – гэта дэнатат сінтаксемы, ўвесь той яе лексічны патэнцыял, які намінуе рэчаіснасць, – падзеі, прадметы, з’явы. Намінацыя рэалізуецца рознымі сродкамі: а) іменнай сінтаксемай, дзе аб’ём намінатыўнага кампанента зводзіцца да памеру асновы слова (*Паўлінка выйшла замуж за Максіма*), б) словазлучэннем, дзе аб’ём намінатыўнага кампанента мае памер асноў двух слоў (*Паўлінка выйшла замуж за свайго суседа*), в) лексічнага нападўнення прэдыкатыўнай адзінкі – даданага сказа (*Паўлінка выйшла замуж за таго, каго завуць Максімам / хто завецца Максімам / чыё імя Максім*).

«Складаны сказ – гэта адзін з прыватных выпадкаў **тэхнічнага рашэння** моўнай рэалізацыі поліпрапазіцыйнай семантычнай структуры» [Шмелева 2010, с. 122] (выдзелена аўтарам. – М.К.), таму калі выбар моўцы спыняецца на рэалізацыі намінатыўнага кампанента сінтаксемы ў форме даданай часткі складанага сказа, то адпаведна мяняецца і структура фарманта гэтай прэдыкатыўнай сінтаксемы: да прыназоўніка *за* далучаецца суадносны займеннік *той* у такой склонавай форме, якая адпавядае кіраванню прыназоўніка: *за Максіма – за таго*. Інакш кажучы, *таго* – гэта “флексія” даданай часткі, якая разам з прыназоўнікам *за* ўтварае такія самыя сінтаксемны “конфікс”, што і “конфікс” *за + -а* у наміналізаванай сінтаксеме *за Максіма*.

Паколькі намінатыўны кампанент прадстаўлены прэдыкатыўнай адзінкай, то граматычную сувязь паміж рознаўзроўневымі адзінкамі (фармантам і намінатыўным кампанентам) ў такой сінтаксеме ажыццяўляе адносны займеннік *хто*, форма якога, хоць і абумоўлена даданай часткай, але ён, па-першае, звязаны з суадносным займеннікам *той* у родзе і ліку і,

па-другое, выступае як своеасаблівы “інтэрфікс” цэласнага злучальнага спалучэння, які згладжвае шво паміж рознаўзроўневымі элементамі сказа.

У нашых прыкладах вышэй мы атрымалі такіх злучальных спалучэнняў тры: *за таго, каго; за таго, хто; за таго, чыё*. З прыведзеных вышэй прыназоўнікава-склонавых сінтаксем ў прэдыкатыўныя атрымаем фарманты апошніх: *без таго, хто; да таго, хто; перад тым, хто; апрача таго, хто; нароўні з тым, хто; паралельна з тым, хто; са згоды таго, хто*.

Вынікі і перспектывы даследавання. Такім чынам, ў мове ёсць яшчэ адзін прамежкавы (морфасінтаксічны) ўзровень службовых адзінак – прыназоўнікава-злучальныя (ці прыназоўнікава-злучнікавыя?) спалучэнні, якія выступаюць фармантамі прэдыкатыўных сінтаксем і ў складаным сказе выконваюць злучальную функцыю як цэласныя адзінкі. Іх інвентарызацыя і апісанне ўжо пачаліся [Канюшкевіч 2019], але гэтая праца не пад сілу аднаму чалавеку.

Нашы эксперыменты па выяўленні злучальнага патэнцыялу абодвума спосабамі мадэлявання паказалі, што ён, хоць і агромністы, але вылічальны, а значыць, атрыманыя спалучэнні не маўленчыя, а моўныя адзінкі. Верыфікацыя мадэляў кантэкстамі з корпусных і Інтэрнэт-рэсурсаў паказала, што іх рэалізацыя ў маўленчай практыцы складае толькі пятую частку асваення гэтых мадэляў носьбітамі мовы. Прычыны такога маўленчага абмежавання яшчэ трэба высвятляць.

Бібліяграфічныя спасылкі

Беларуская граматыка: у 2-х ч. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; рэд. М. В. Бірыла, П. П. Шуба. Мінск : Навука і тэхніка. Ч. 1. 1985. 431 с.; Ч. 2. 327 с.

Всеволодова М. В. Русские предлоги и средства предложного типа : материалы к функционально-грамматическому описанию реального употребления. Кн. 1 : Введение в объективную грамматику и лексикографию русских предложных единиц / М. В. Всеволодова, О. В. Кукушкина, А. А. Поликарпов; под общ. ред. М. В. Всеволодовой. М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2014. 304 с.

Граматыка беларускай мовы : у 2 т. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа; рэд. К. К. Атраховіч (Крапіва). Т. 1. Марфалогія. Мінск : Выд-ва АН БССР, 1962. 539 с.; Т. 2. Сінтаксіс. Мінск : Навука і тэхніка, 1966. 756 с.

Канюшкевіч М. І. Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка. У 3 ч. Гродна : ГрДУ, 2008 – 2010; Ч.1. Дыяпазон А–Л. 2008. 492 с.; Ч. 2. Дыяпазон М – П. 2010. 619 с.; Ч. 3. Дыяпазон Р – Я. 2010. 535 с.

Канюшкевіч М. І. Беларускія злучнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка. У 3 ч. Ч. 1. Дыяпазон А – З. Гродна : ГрДУ, 2019. 302 с.

Ляпон М. В. Смысловая структура предложения и текст : К типологии внутритекстовых категорий. М. : Наука, 1986. 198 с.

Русская грамматика. В 2 т. / АН СССР; Ин-т русск. яз. М. : Наука, 1980. Т. 1. 783 с.; Т. 2. 710 с.

Черемисина М. И., Т. А. Колосова. Очерки по теории сложного предложения. Новосибирск : Наука, 1987. 197 с.

Шмелева Т. В. Техника сложного предложения // Лингвистические идеи В. А. Белошапковой и их воплощение в современной русистике. Тюмень : Мандр и К^а, 2010. С. 116–133.

РОЛЯ ГІПОТЭЗЫ Ў НАВУКОВЫМ ДАСЛЕДАВАННІ (ПАМЯЦІ А.Я. МІХНЕВІЧА)

Н.Ю. Паўлоўская

*Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт,
вул. Захарава, 21, 220034, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь,
info@mslu.by*

Арнольд Яфімавіч Міхневіч з'яўляецца не толькі цудоўным чалавекам, выдатным педагогам і аратарам. Таленавіты мовазнаўца, даследчык з бязмежным лінгвістычным кругаглядам, эрудыцыяй, Арнольд Яфімавіч застанецца ў памяці яго вучняў аўтарытэтным вучоным, тонкім псіхолагам, які заахвочваў на пошукі новых ідэй, ухваляў самастойнасць, ініцыятыўнасць, незалежнасць навуковых поглядаў. На прыкладзе толькі аднаго праекта – граматычнай тэорыі мадальнасці – добра відаць, што Арнольд Яфімавіч быў унікальным даследчыкам, генератарам новых ідэй, рэалізацыя якіх, па сутнасці, стварыла беларускую нацыянальную лінгвістычную школу высокага ўзроўню і патэнцыялу.

Ключавыя словы: Арнольд Яфімавіч Міхневіч; навуковае даследаванне; праблема і гіпотэза; гіпатэтычныя веды; канцэпцыя мадальнасці; канцэптуалізацыя і катэгарызацыя; узроўні значэння ў адзінках мадальнасці; кагнітыўна-дыскурсіўная канцэпцыя мадальнасці; мадальная суперструктура; камунікатыўная стратэгія; мадальная тактыка; характарыстыка дыскурсу.

Навуковае даследаванне ў якасці найбольш развітай формы тэарэтычных ведаў на першым этапе вызначаецца двума асноўнымі структура-змястоўнымі кампанентамі – праблемай і гіпотэзай. Калі праблема – гэта асэнсаванне супярэчнасцей паміж фактамі і старымі спосабамі іх тлумачэння, гіпотэза – форма нявызначаных ведаў, якая змяшчае думку, здагадку, што мае патрэбнасць у доказе. Гіпатэтычныя веды носяць імавернасны характар і патрабуюць абгрунтавання, праверкі. У ходзе даследавання адны з іх становяцца тэорыяй, іншыя – відазмяняюцца, удакладняюцца ці адкідаюцца і пераходзяць у вобласць зманаў. На ўзроўні дысертацыйных прац гіпотэзы побач з тэмамі часцей за ўсё прапаноўваюцца навуковым кіраўніком ці кансультантам. Для паспяховай навуковай кар'еры матываваныя маладыя спецыялісты шукаюць аўтарытэтных, маштабных, багатых навуковымі ідэямі настаўнікаў і арганізатараў, старшых сяброў, якія могуць прапанаваць грунтоўную, сучасную, перспектыўную тэму даследавання.

Мне вельмі пашчасціла: на сваім навуковым і жыццёвым шляху я сустрэла Арнольда Яфімавіча Міхневіча – геніяльнага мовазнаўца з